

Українська дипломатія на Варшавському сеймі 1659 р.

Народився у 1972 р. у м. Бровари Київської обл. Закінчив історичний факультет Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. У 1994—1995 рр. працював заступником відповідального секретаря журналу «Ноосфера», у 1995—1998 рр. — відповідальним секретарем журналу «Нова політика», з 1999 р. — журналу «Людина і політика». Кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Опублікував понад 20 наукових статей. Коло наукових інтересів — військово-політичні, міжнародні та геополітичні проблеми історії України XVII ст.

Початок 1659 р. був складним для нових союзників — Війська Запорозького і Речі Посполитої. Кожна з цих країн перебувала у стані війни з Московською державою і потребувала у цій боротьбі підтримки іншої, але незагоєні рани багаторічного кривавого протистояння, в якому Україна виборола свою державність і суверенітет, не давали змоги сторонам, в передусім полякам, іти на конструктивний довготривалий компроміс у справі владодження двосторонніх відносин.

У той час, коли гетьманським військам вдалося локалізувати в районі Лохвиці основні сили росіян, які в жовтні 1658 р. вдерлися в Україну, а гетьман Іван Виговський збирався з військом вирушити в похід проти російських сил на Лівобережжі, з Польщі у першій половині січня 1659 р. до Переяслава прибуває посланець офіційної Варшави волинський каштелян Станіслав Казимир Беневський. Він запропонував гетьманському уряду змінити ті пункти підписаної 6 вересня 1658 р. Гадяцької угоди, які не влаштовували офіційну Варшаву й не могли бути затверджені на сеймі навесні.

Виговський не погодився на внесення обмежуючих змін у текст договору. Беневський, намагаючись переконати гетьмана, їхав з гетьманським військом до Чорнух, проте, не домігшись бажаної відповіді, повернувся у Польщу¹. Цей епізод, на нашу думку, досить точно ілюстрував усю специфіку тогочасних українсько-польських союзницьких відносин: обидва уряди ждали отримати один від одного військову допомогу, але жоден не хотів платити за це політичними поступками стосовно майбутнього статусу Війська у складі Речі Посполитої.

Тим часом бої на Лівобережжі з росіянами і промосковськи налаштованими опозиціонерами розгоралися. Встановивши контроль над рядом лівобережних міст, Виговський наприкінці лютого розпочинає облогу Зінькова, в якому зачинилися царські ратні люди і загони непримиренних опозиціонерів на чолі з Іваном Силкою. Саме з-під Зінькова між 4 і 9 березня у Варшаву на сейм, який мав розпочати свою роботу 12 березня і розглянути Гадяцьку угоду, й були відправлені гетьманські посланці — іркліївський полковник Матвій Пацкевич та військовий осавул Гаврило Лісовський, які мали повідомити королю і канцлеру маршрут основної делегації і вимагати, щоб угода не ратифіковувалася до її прибуття².

Готовність гетьманського уряду І. Виговського йти на певні поступки Польщі викликала у частини еліти Речі Посполитої надії на досягнення поступок і з принципових питань. Так, київські і чернігівські дворяни в інструкції від 1 березня своїм послам на сейм категорично наполягали на тому, щоб договір Речі Посполитої з козаками не порушував жодних прав київського і чернігівського дворянства (фактично вони наполягали на поверненні втрачених маєтностей та інших «добр» у зазначених воєводствах)³. А хелмінський уніатський єпископ Яків Суша у цей же час активно намагався у просторому листі від 8 березня переконати гетьмана Виговського у доцільності розповсюдження унії на все Військо Запорозьке⁴.

Облога Зінькова тим часом тривала, але через затятий опір гарнізону та великі втрати гетьман Виговський 17 березня був змушений її зняти. Очевидно, саме тоді до Варшави була відправлена ще одна делегація.

У ході походу гетьман не зміг добитися рішучої переваги над силами опозиціонерів і російськими військами на Лівобережжі. Хоча більшість міст Полтавського, Миргородського і

Лубенського полків і підкорилася гетьману, Зіньків, Лохвицю, Гадяч, Полтаву, Черкаську Грунь, Опішню, Ромни, Костянтинів, Котельву, Нові і Старі Санжари взяти не вдалося, оскільки в більшості з цих міст стояли російські війська. Такий стан речей був доброю основою для продовження реалізації Московою своїх планів щодо України.

Тим часом 25 березня до Варшави прибуває чергова козацька делегація на чолі з двоюрідним братом гетьмана Федором Виговським і миргородським полковником Григорієм Лісницьким. Уже під час перших (25–26 березня) церемоніальних зустрічей (аудієнції у короля, неофіційні переговори з польськими державними діячами) Ф. Виговський, як зазначають польські джерела, продемонстрував безкомпромісну позицію щодо неможливості перегляду релігійних статей угоди⁵.

Повернувшись на початку квітня у Чигирин, Виговський відправляє до підканцлера коронного листа, в якому змальовує внутрішню нестабільність в Україні, побоювання простого люду щодо підписаної угоди і просить, аби король віднайшов способи для прискорення завершення роботи сейму і вирушив з військами в Україну⁶.

На традиційному передпасхальному з'їзді старшини в Чигирині, який відбувся після повернення гетьмана з-під Зінькова, українське керівництво обговорювало свої подальші дії. Одне з рішень старшинської ради стосувалося відносин з поляками. Не зважаючи на недостатньо ефективні дії проти російської сили на Лівобережжі, український уряд не збирався іти на поступки полякам з принципових питань.

Очевидно, саме на цьому з'їзді були ухвалені так звані пункти «Виконання Гадяцького пакта», прийняття яких на сеймі мали домагатися українські дипломати. Ці нові пункти доповнювали й конкретизували положення Гадяцької угоди, які стосувалися захисту православ'я в Україні, а також захисту інтересів козацької старшини, української шляхти, православного духовенства, а також, частково — простих козаків. Зокрема, послі мали добитися згоди сейму, щоб усі кафедри — від архієпископських до звичайних парафіяльних «як у королівстві, так і у Великому князівстві Литовському, по містах, містечках, селах і селищах, як королівських, так і вотчинних шляхетських, так далеко, як поширена мова народу руського, повернуті були не уніатам», а уніатам заборонити обіймати будь-які

кафедри, архімандрії, ігуменства і церкви «так далеко, як далеко поширений народ руський». Погоджуючись на відновлення адміністративної структури, яка існувала в Україні до початку революції, гетьманський уряд проте наполягав на включенні безпосередньо до складу князівства Руського Волинського, Руського і Подільського воєводств, безпосередньому підпорядкуванні гетьману всіх військ, які знаходитимуться на території князівства Руського, й праві гетьмана вести війну на власний розсуд. Окрім того, в «пунктах» спеціально зазначалося, що положення, внесені у текст договору під Гадячем у вересні 1658 р., не можуть бути змінені у бік зменшення обсягу записаних у ньому прав і вольностей⁷.

Тим часом переговори щодо ратифікації сеймом Гадяцької угоди стали затягуватись, оскільки і в Сенаті і в Посольській ізбі почали вимагати скасування чи переформулювання ряду статей, на що козацькі посли на чолі з Ф.Виговським не погоджувалися. Значних зусиль для створення такої непоступливості сейму доклав папський нунцій Петро Відоні, який постійно втовкмачував Яну Казимиру і депутатам думку про згубність поступок для справи унії і релігії⁸.

Врешті 2 квітня до гетьмана Виговського терміново вирушає посланець Криштоф Перетяткович з посланням від Яна Казимира і всієї Речі Посполитої, грамотою на Київське воєводство та завданням схилити гетьмана погодитися на поправки сейму до Гадяцької угоди⁹.

Доки тривали ці переговори, в Україну 29 березня¹⁰ вступило 70-тисячне¹¹ російське військо на чолі з боярином кн. Олексієм Трубецьким. Це означало, що Москва відкинула застереження гетьманського уряду й була готова відстоювати приналежність України до російської держави навіть у великій війні.

Якраз саме тоді, коли московські окупаційні війська заглиблювалися на територію України, у Варшаву 10 квітня прибуло нове посольство Війська Запорозького на чолі з К.Виговським і Ю.Немиричем¹². А 13 квітня на спільному засіданні парламенту Ю.Немирич проголошує свою відому промову перед депутатами і королем Речі Посполитої. Розуміючи специфічність і певну умовність подібних дипломатичних промов, мусимо констатувати, що в своїх головних положеннях і термінології вона досить чітко пояснювала, які концептуальні причини спонукали керівництво країни переглянути свої зовнішньополітич-

ні орієнтації. Тому для розуміння позиції, ціннісних пріоритетів і орієнтацій козацької старшини у тій ситуації для нас особливо важливими є такі слова Немирича: «Держава вашої величності в усьому світі славиться свободою і подібна царству Божому, де, як вогненним духам, так і людському роду, даються божеські і людські закони із збереженням їх вільної волі без найменшого порушення, на всі часи зі створення світу. Нехай інші країни і держави славляться своїм теплим кліматом, зосередженням земних багатств, надлишком золота, дорогоцінних перлів і каменів, розкішним життям; нехай красуються перед цілим світом подібно до дорогоцінних каменів, оправлених у золоті персні: їх народи не знають справжньої свободи; забуваючи, що обдаровані від Бога вільною волею, вони живуть ніби в золотій клітці, і повинні залишатись рабами чужої сваволі і бажання. В цілому світі не можна знайти такої свободи... Сьогодні ж ми заявляємо перед високим тронм його величності як посланці нашого світлого гетьмана та усього запорозького козацтва, щоб віддати його величності вільні народи під його руку... Ми народились вільними, вільними виховувались та з'єднуємось з вами також вільними... Отож, з'єднання наше буде нехай неподільним на умовах рівноправності народів, релігій, мов, прав...»¹³ Відсіявши з довгої промови Немирича характерні для того часу кучеряві, велеречиві дипломатичні словеса, доходимо висновку, що головна причина, яка змусила гетьмана і частину старшини звернути свої погляди до Польщі, полягала в небажанні міняти свій традиційний вільний статус на статус государевих холопів та чіткому усвідомленні керівництвом козацької держави того, що під царською рукою, на відміну від королівської, з «обвиклими» вільностями доведеться розпрощатись.

Виступ Немирича зробив у Варшаві сенсацію. Він одразу став поширюватися в рукописних копіях по країні, був опублікований у країнах Західної Європи. Менш приємною для сейму несподіванкою стало пред'явлення послами Війська Запорозького пунктів «Виконання Гадяцького пакта», які свідчили, що Чигирин має намір добиватися ратифікації Гадяцького договору в незмінній редакції. Переговори щодо пунктів по унії знову почали затягуватися.

Паралельно з цими переговорами українські дипломати навесні 1659 р. у пошуках союзників намагалися налагодити тіс-

ніші контакти також і з Імперією та Бранденбургом. Ці відносини могли мати певні перспективи, оскільки Відень був зацікавлений у налагодженні контактів з Чигирином у контексті курсу на посилення свого впливу на Варшаву та, відповідно, послаблення там впливу Версалю. За деякими даними, саме від імператора виходила ініціатива австрійсько-українського зближення. Уряд Леопольда I ще напередодні Варшавського сейму 1659 р. наказував своєму послу у Варшаві — Франциску Лізолу встановити контакти з українськими послами та розвідати їх плани. Зустрічі рекомендувалося проводити з Ю. Немиричем та братом гетьмана полковником К. Виговським¹⁴.

Окрім контактів з австрійськими дипломатами, українські представники вели переговори і з бранденбурзькими. Зокрема, Ю. Немирич запевнив у Варшаві бранденбурзького посла в тому, що козаки підтримуватимуть зусилля курфюрста щодо забезпечення польської корони представникові династії Габсбургів, відносно чого між Бранденбургом та Австрією існувала спеціальна домовленість¹⁵.

Поки українські дипломати вели складні переговори з поляками та іншими потенційними союзниками, воєнні дії в Україні вступили у вирішальну стадію. Російське військо 18 квітня приходить під стратегічно важливе українське місто Лівобережжя Конотоп і 21 квітня бере його в облогу¹⁶.

У той же самий час, 16 квітня, в Чигирин прибуває польський посланець К. Перетяткович з пропозиціями польського сейму до гетьманського уряду внести ряд змін у статті Гадяцької угоди, оскільки в існуючому вигляді вони не задовольняють польську верхівку і не можуть бути ратифіковані. Гетьман Виговський потрапляє у політичний цунгванг, оскільки у цій ситуації будь-яке рішення уряду могло лише погіршити ситуацію. Відмова виконати вимоги сейму при тому, що Чигирин вже був у стані війни з Москвою, загрожувала не лише втратою союзника, але й тим, що Варшава могла скористатися ситуацією і спробувати відновити контроль над західними районами Війська. Згода на вимоги сейму викликала невдоволення серед тієї частини державницьки налаштованої старшини, яка лояльно ставилася до ідеї угоди з Польщею, оскільки її не приваблювали московські порядки, але й не бажала капітулювати перед польськими вимогами й втрачати владу і повноваження, котрі вона отримала в ході визвольної війни.

Саме тому, отримавши від К. Перетятковича королівське послання, Виговський сказав свою знамениту фразу: «...ти зі смертю приїхав і смерть мені привіз», після чого, за свідченням Перетятковича, сів на ліжко і заплакав. Проти поступок полякам були не лише ряд полковників, але й мати, батько і брат Данило, які після ухвалення сприятливого для поляків рішення залишили гетьманську резиденцію¹⁷. Навіть дружина гетьмана Олена, як чув один гетьманський дворянин, виговорювала Виговському, що і сам пропадеш, і людей погубиш¹⁸. Врешті-решт після довгих обговорень старшинська рада на засіданні 20 квітня за наполяганням гетьмана та після його погроз відмовитися від булави погодилася на зміни в угоді, запропоновані поляками¹⁹.

Виговський, відправляючи у Варшаву з Перетятковичем інформацію про прийняте рішення, повідомляє Яна Казимира, що вирушає проти «шаленіючого на Задніпров'ї» російського війська й просить короля прислати йому підмогу²⁰.

Лише рішуча та гучна перемога гетьманських військ над росіянами могла певною мірою амортизувати хвилю невдоволення, яка неодмінно мала піднятися після оприлюднення в Україні урізаного тексту договору з поляками, та давала гетьману надію втримати країну на прозахідному шляху, а самому залишитись при владі.

Російські воеводи тим часом, покладаючись на свою величезну перевагу в живій силі, вирішують взяти Конотоп штурмом, щоб одразу схилити шальки терезів у цій війні на свою користь. Падіння Конотопа загрожувало українському урядові втратою контролю над усім Лівобережжям. 29 квітня²¹ за наказом кн.Трубецького понад 21 тис. царських ратних людей²² іде на штурм міста, яке захищало лише три козацькі полки на чолі з ніжинським полковником Григорієм Гуляницьким загальною чисельністю 4 тис. козаків²³. Але завдяки героїзму захисників фортеці Конотоп встояв, а росіяни були змушені відмовитися від подальших спроб взяти місто штурмом і зосередитися на облозі, гаючи дорогоцінний час.

Залишалось лише чекати. Чекати приходу союзних татар і рішення польського сейму.

З прибуттям 28 квітня до Варшави К. Перетятковича з підписаним гетьманом виправленим текстом договору, перед українськими дипломатами постала дилема, чи продовжувати напо-

лягати на пунктах «Виконання гадяцького пакту», чи ні. Адже підписана Виговським редакція договору суперечила деяким із цих пунктів. Тому до гетьмана негайно був відправлений посланець за інструкціями²⁴.

Поки тривали ці останні з'ясування, у Варшаву 30 квітня прибула основна делегація Війська Запорозького, очолювана військовим обозним Тимофієм Носатем і супроводжуваним його військовим писарем Іваном Грушею. Окрім офіційної делегації Війська Запорозького на сейм також прибули як приватні особи переяславський полковник Павло Тетеря, київський митрополит Діонісій Балабан й інші члени православної ієрархії (19 квітня) та уніатський митрополит Гавриїл Коленда й представники уніатської ієрархії (ще 5 березня)²⁵.

Очікуючи рішення сейму й прибуття військ союзників, Виговський, сподіваючись на стійкість гарнізону Конотопа, не полишав надій і на приєднання до його військ запорожців та козаків півдня Лівобережжя.

Проте фактично весь травень ініціатива у військових діях як в Україні, так і в Білорусії належала росіянам. 2 травня у рейди проти гетьманських військ з-під Конотопа кн. О.М. Трубецької відправляє: на захід під Борзну — стольника П.Д. Скуратова для взяття язиків та розвідки боєм сил козацьких і татарських військ на чолі з В. Золотаренком²⁶, а на південь у м. Хорол воєводу В.М. Новосильцева з дворянськими сотнями, стрільцями К. Ієвлєва та козаками П.О. Апостола «для оберігання від... татар і зрадників черкас»²⁷.

Сам Виговський десь після 3 травня²⁸ починає повільно рухатися з Чигирин на північ у Ніжинський полк, де розгортались основні події. При собі гетьман мав Нурадин-султана з 5 тис. татар²⁹.

У той час, коли Виговський повільно рухався у Ніжинський полк, де мали розгнутися вирішальні події українсько-російської війни, у Варшаві 5 травня³⁰ українські дипломати нарешті отримали гетьманську інструкцію щодо подальшої лінії поведінки. Їм наказувалося забрати всі вимоги, не прийнятні для сейму, швидше завершити ратифікацію договору і, не затримуючись, повертатися назад³². 12 травня українсько-польська угода про союз була ратифікована. Козацькі делегати зі свого боку, а король і сенатори зі свого під присягою завірили один

одного у примиренні, а козаки дали клятву вірності і послуху королю.

Щоб підсолодити пілюлю непоступливості у справі унії, Ян Казимир у останній день роботи сейму, 20 травня, видає грамоту «дворянам, старостам, чиновникам і всьому рицарству, обивателям і всім іншим людям будь-якого стану і статусу», в якій рекомендує панству в тих регіонах Литви й Польщі, «куди лише мова руська досягає», надавати законного статусу «грецькій релігії», суворо застерігаючи від порушення щойно ратифікованих пунктів й погрожуючи карати порушників³³.

30 травня українські дипломати та рядові члени делегації отримали т. зв. гонорари від Речі Посполитої у грошовій і товарній формі³⁴. Окрім того, 30 травня вийшла королівська грамота про пожалування К. Виговському посади підскарбія Великого князівства Руського. У цьому документі важливим є задекларована королем позиція про фактичну фінансову самостійність Великого князівства Руського, оскільки К. Виговському передавалася влада «управляти по його... розумінню і по правилам економії всіма приходами, маєтками.., таможеними митами і всякими іншими, без виключення, державними доходами в трьох воєводствах: Київському, Брацлавському і Чернігівському». Ян Казимир також оголошував, що «ми не маємо намір ніколи не приєднувати згадану вище управу ні до підскарбства коронного, ні до підскарбства Великого князівства Литовського, але підскарбство Великого князівства Руського на вічні часи буде окремо належати Великому князівству Руському»³⁵. Крім того, К.Виговський отримав у вічне володіння Лисянське староство у Київському воєводстві³⁶.

Королівськими грамотами Ян Казимир прагнув прихилити українську політичну еліту до союзу з Польщею, передусім поступками у фінансовій сфері. Надання фактичної самостійності Великому князівству Руському у цій сфері мало, очевидно, в очах старшини вигідно відтіняти «лібералізм» Варшави від гегемоністичних зазіхань царського престолу. Окрім того, у другій половині травня ряд українських старшин і шляхтичів отримали від короля персональні грамоти, які закріплювали за ними чималі маєтності та привілеї, зокрема гетьман І. Виговський отримав у власність Барське та Любомльське староства³⁷, Ф. Виговський — м. Стеблов із сімома навколишніми селами у Корсунському старостві³⁸, Г. Лісницький — м. Ольшана у тому ж ста-

ростві³⁹, Д. Виговський — м. Смілу в білоцерківському та маєтності Вязовок і Тарасівку в корсунському старостах⁴⁰ і т. д.

Також отримали королівські привілеї і деякі монастирі.

Це посольство було найдорожчим з прийнятих Варшавою за період з квітня 1659 р. по червень 1661 р. Загальні витрати на його прийом і забезпечення склали 76 532 злотих, з яких 56 389 злотих було витрачено готівкою і на 20 140 злотих козацьким посланцям було роздано відрізів дорогого сукна⁴¹.

Заслужено були оцінені на сеймі й посольські старання С.К. Беневського, для компенсації витрат якого під час дипломатичної місії з кінця 1657 р. до початку 1659 р. було асигновано найбільшу суму, виділену на посольські витрати — 40 000 злотих.

За деякими даними, на сеймі також було прийняте рішення про те, щоб частини польського війська на чолі з коронним гетьманом С. Потоцьким посприяли козакам у війні з росіянами⁴². Очевидно, ці війська мали компенсувати шеститисячний козацький загін, відправлений на прохання Варшави у травні під м. Торн. Але, як показав час, уряд Виговського так і не дочекався від зайнятих війною зі Швецією поляків допоміжних військ чи якоїсь іншої дієвої військово-політичної допомоги.

Як і будь-який політичний компроміс, Гадяцька угода мала своїх противників. Найбільшими противниками ратифікації Гадяцької угоди у Речі Посполитій були католицькі та уніатські єпископи. Тому в останній день сейму, 20 травня, вони відправили велике послання до Папи з протестом проти поступок православним і заявили на сеймі офіційний протест проти прав і свобод, наданих православним згідно з Гадяцькою угодою⁴³. Тим більше, що за наполяганням козацьких послів ще до завершення сейму православним у Любліні повернули зайнятий уніатами храм⁴⁴.

Неприйняття Гадяцької угоди такою впливовою в Речі Посполитій силою, як католицький єпископат, загрожувало невиконанням польським урядом ряду зобов'язань, які випливали з угоди. Цієї загрози не могли не розуміти українські урядовці. Тому, перед від'їздом із Варшави, один із керівників української делегації, Ю. Немирич, провів конфіденційні переговори з цісарським послом Ф. де Лісоля. Немирич заявив австрійському послу, що козаки раді щирій згоді з поляками, але побоюються, що внутрішні суперечності в Речі Посполитій мо-

жуть зламати угоду, тому обережність підказує козакам підстрахуватися на такий випадок. Найкращим варіантом для Війська Запорозького була б протекція цісаря⁴⁵. Немирич намагався переконати австрійського посла, що користь від такого альянсу очевидна не лише для України, але й для Габсбургів, оскільки Військо Запорозьке може надавати Імперії дієву підтримку в боротьбі за польський трон, а також підтримувати цісаря в інших справах⁴⁶. Не виключено, що Лісоля під час переговорів з Немиричем, ухиляючись від конкретних обіцянок, але й не бажаючи відштовхувати потенційного союзника, обіцяв гетьману від імені імператора титул князя Священної Римської імперії⁴⁷. Хоча за великим рахунком, як справедливо зазначає В.М.Горобець, ці експромтні переговори все ж були свідченням глибокого політичного цейтноту, в якому перебував гетьманський уряд напередодні вирішальної битви з російськими військами.

Результати рішень Варшавського сейму 1659 р. для України були багато в чому доленосними. Адже, завдавши російським військам під Конотопом 28 червня 1659 р. жорстокої поразки та видворивши військо Трубецького з території України, гетьманський уряд міг розраховувати на сприятливі для себе результати війни з Московською державою. Але, очевидно, саме в цей час інформація про рішення сейму була в першому наближенні осмислена українським політикумом.

Результатом цього осмислення став перехід у другій половині серпня — вересні 1659 р. на бік Москви лівобережної старшини. Головною причиною цього був не страх перед перспективою відновлення війни з Москвою, а те, що після ратифікації польським сеймом почав вступати у силу Гадяцький договір. Якщо перший варіант договору, підписаний у вересні 1658 р., очевидно, в основному задовольняв більшість старшини або не викликав у неї різкого неприйняття, про що свідчить участь практично всіх полковників у військових діях проти Росії, то остаточний варіант угоди вже не задовольняв ні інтересів, ні політичних амбіцій старшини (насамперед лівобережної).

Не отримавши очікуваного обсягу «вольностей», та частина старшини, яка не належала до чітко пропольськи зорієнтованої, вирішила, що в такому разі краще залишитись у підданстві московського царя, який, як вони очікували, міг забезпечити мир в Україні, ніж далі сповзати у безкінечну громадянську

війну. Окрім того, деякі з найбільш авторитетних козацьких старшин (передусім переяславський полковник Т.Цецюра) вирішили скористатися з падіння авторитету гетьмана І.Виговського через угоду з поляками й при підтримці Москви оволодіти гетьманською булавою. Платою за підтримку був відступ від прозахідної політики і повернення у підданство царю.

Присягнувши царю та закликавши в Україну російські війська⁴⁸, старшина тим самим перекреслила всі перемоги козацької зброї у цій війні. По суті, більшість лівобережної старшини відмовилася відстоювати реальну незалежність Війська Запорозького від експансіоністських зазіхань Москви і погодилася на російську військову присутність у лівобережних полках і встановлення Москвою фактичного, а не лише юридичного контролю над країною. Польська ж політична еліта на сеймі 1659 р., відмовившись піти на поступки Війську Запорозькому, фактично втратила реальний шанс реінтегрувати його в політичну систему Речі Посполитої. Саме ці події, на нашу думку, поклали початок реального переходу України зі складу «європейського світу» до Московії.

¹ Стрельчевский С. К вопросу о сношениях Польши с козаками в 1657—1659 годах. — К., 1873. — С.12 — 13.

² Памятники, издание Временною Комиссиею для разбора древних актов (далее — Памятники...). — К., 1852. — Т.3. — С.310—313; Pernal A. B. An Analysis of Disbursements for Diplomacy during the Ratification of the Hadiach Union Treaty at the Warsaw Diet of 1659 // Harvard Ukrainian Studies. — Cambridge, Mass., 1993. — Vol. XVII. — №1/2. — p.75.

³ Архив ЮЗР. — К., 1888. — 4.2. — Т.2. — С.46—55.

⁴ Національна бібліотека України ім.В.І. Вернадського, Інститут рукописів. — Ф.8. — Од. зб. 48; арк.3.

⁵ Pernal A. B. Op. cit. — С.75.

⁶ Горобець В. Гадяцька угода 1658 року у контексті міжнародних відносин // Київська старовина. — 1999. — №1. — С. 56.

⁷ Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року // ЗНТШ. — Львів, 1991. — Т. ССXXII. — С. 340—350; Памятники... — Т.3. — С. 315—328.

⁸ Pernal A. B. Op. cit. — С.75; Яковлева Т.Г. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок руїни. — К., 1998. — С.436.

⁹ Стрельчевский С. Вказ. праця. — С. 13.

- ¹⁰ Акты, относящиеся к истории Южной и западной России (далі — АЮЗР). — СПб., 1863. — С.226.
- ¹¹ Бульвінський А.Г. Українсько-російська війна 1658—1659 рр.: Автореф. дис... канд. істор. наук. — К., 1998.
- ¹² Pernal A. B. Op. cit. — S.76.
- ¹³ Національна бібліотека у Варшаві (далі — НБВ), Відділ мікрофільмів. — Од. зб. 37742; Костомаров Н. Гетманство Выговского // Основа. — СПб., 1861. — Июль. — С.96—97.
- ¹⁴ Walewski A. Historia wyzwołonej Rzeczypospolitej wpadający pod jarmo domowe za panowania Jana Kazimierza (1655 — 1660). — Krakow, 1870. — T. 1. — S.130—132, 135.
- ¹⁵ Горобець В. Вказ. праця. — С. 57.
- ¹⁶ АЮЗР. — Т.4. — С. 231—232.
- ¹⁷ Стрельчевский С. Вказ. праця. — С. 16.
- ¹⁸ Петровський М. Українські діячі XVII віку // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — К., 1929. — Кн. XXIV. — С. 100.
- ¹⁹ Стрельчевский С. Вказ. праця. — С. 13—17.
- ²⁰ Памятники... — Т. 3. — С. 330.
- ²¹ Там же. — С.233.
- ²² Бульвінський А. Штурм Конотопа російськими військами 28—29 квітня 1659 р. // Київська старовина. — 1997. — №6. — С. 142—148.
- ²³ АЮЗР. — Т.4. — С. 232—233.
- ²⁴ Pernal A. B. Op. cit. — S. 76.
- ²⁵ Ibid. — S.77.
- ²⁶ АЮЗР.—Т.4.—С. 234.
- ²⁷ Акты Московского государства. — СПб., 1901. — Т.3. — С.291—292.
- ²⁸ Акты Греческого Нежинского братства. — К., 1884. — С.45—46.
- ²⁹ АЮЗР.—Т. 15.—С. 376.
- ³⁰ НБВ, Відділ мікрофільмів. — Од.зб.27341, 19816.
- ³¹ Pernal A. B. Op. cit. — S.76.
- ³² Lettres de Pierre des Noyers secretaire de la rein de Pologne Marie-Loise de Gonzague princesse de Mantoue et de Nevers, pour servit a L'histoire de Pologne et de Suède de 1655 a 1659. — Berlin, 1859. — S. 516, 519—520.
- ³³ Дополнения к Актам Историческим, относящимся к России. Собраны в иностранных архивах и библиотеках и изданы Археографическою Коммиссиею. — СПб., 1848.—С.211—212.
- ³⁴ Pernal A. B. Op. cit. — S.77.
- ³⁵ НБУ, ІР. — Ф.2, од. зб. 22534. — Арк.32—36.
- ³⁶ Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652—1673 рр. // Памятники истории Восточной Европы. Источники XV — XVII вв. — Острог — Варшава — Москва, 1999. — Т.У. — С. 165 — 168.
- ³⁷ НБУ, ІР. — Ф.2, од. зб. 1474. — Арк.1—9; Архив ЮЗР. — К., 1694. — 4.8. — Т 2. — С.97 — 103; Руська (Волинська) метрика. — С. 149—155.
- ³⁸ Руська (Волинська) метрика. — С. 127—130.
- ³⁹ Там же.— С. 123—126.
- ⁴⁰ Там же. — С. 158—160.
- ⁴¹ Pernal A. B. Op. cit. — S.78—80, 87—88, 98.

- ⁴² Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. — Львов, 1874. — С. 395;
Wimmer J. Wojsko i finanse Rzeczypospolitej w ezasie wojny ze Swecja 1655—
1660//Wojna polsko-szwedzka 1655—1660. — Warszawa, 1973. — S. 98.
- ⁴³ Красковский А. Борьба против унии в Западной Росии и единство русского наро-
да в 1648-1668 гг. — Витебск, 1914. — С. 99—101.
- ⁴⁴ Стрельчевский С. Вказ. праця. — С. 18.
- ⁴⁵ Брик М. Юрій Немирич на тлі історії України. — Льоссер, 1974. — С. 68.
- ⁴⁶ Горобець В. Вказ. праця. — С. 57.
- ⁴⁷ Walewski A. Op. cit. — Т. 1. — С. 31.
- ⁴⁸ АЮЗР. — Т. 4. — С. 245—248.

